

10. Лурье С. Историческая этнология: учеб. пособие / С. Лурье. – М. : Гаудеамус, 2004. – 624 с.
11. Лурье С. В. Национализм, этничность, культура. Категории науки и историческая практика / С. В. Лурье // Общественные науки и современность. – 1999. – № 4. – С. 101–111.
12. Матвеева Л. Л. Культурология: Курс лекций: навч. Посібник / Л. Л. Матвеева. – К. : Либідь, 2005. – 512 с.
13. Сикевич З. В. О соотношении этнического и социального / З. В. Сикевич // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1992. – Т. II. – № 2. – С. 41–45.
14. Філософія: Словник-довідник: навчальний посібник / [за ред.: І. Ф. Надольного, І. І. Пилипенка, В. Г. Чернеця]. – [3-є вид., доп., випр. і перероб.]. – К. : НАКККиМ, 2011. – 480 с.

References

1. Bilyk, B. I. (2007). Ethno-cultural studies: concepts and terms. Kyiv: DAKKKiM [in Ukrainian].
2. Bromlei, Yu. V. & Podolnyi, R. (1990). Humanity is nations. Moscow: Mysl [in Russian].
3. Buselia, V.T. (2005). Great explaining vocabulary of modern Ukrainian language. Kyiv: VTF «Perun» [in Ukrainian].
4. Hipters, Z. V. (2006). Culturological dictionary. Kyiv: VD «Profesional» [in Russian].
5. Zhyzhek, S. (1999). Objects of the ideology. Moscow: Yzd-vo «Khudozhestvennyi zhurnal» [in Russian].
6. Kollynz, R. (2005). «Balkanyzation» or «Americanization»: geo-political theory of the ethnic changes. Lohos, 1, 19–64 [in Ukrainian].
7. Kononov, I. (2000). Ethnos. Values. Communication. (Donbass in etno-cultural in the coordination of Ukraine. Luhansk: Alma-mater [in Ukrainian].
8. Culturological dictionary. (2012). Rozhka V. I. & Antoniuka, O. V. [Eds.]. Kyiv: NMAU [in Ukrainian].
9. Lysi, I., Mazepa, V. (1996). National modes of Fine culture (regarding ot issue). Fenomen ukrainskoi kultury: metodolohichni zasady osmyslennia, 100, 306–318.
10. Lure, S. (2004). Historical ethnology. Moscow: Haudeamus [in Russian].
11. Lure, S. V. (1999). Nationalism, ethnicity, culture. Categories of science and historical practice, Obshchestvennye nauky y sovremennost, 4, 101–111 [in Russian].
12. Matvieieva, L. L. (2005). Cultural studies. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
13. Sykevych, Z. V. (1992). About regarding of ethnic and social. Zhurnal sotsyolohyy y sotsyalnoi antropolohyy, II, 2, 41–45 [in Russian].
14. I. Nadolnyi, F., Pylypenko I.I., Chernetsia, V. H. (2011). Philosophy: dictionary. Kyiv: NAKKKiM [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.11.2016 р.

УДК 781.2.1

П'ятницька-Позднякова Ірина Станіславівна
кандидат мистецтвознавства, доцент,
докторант Національної музичної
академії України ім. П. І. Чайковського
i_pyatnizkaya@mail.ru

СЕМІОТИЧНЕ РОЗУМІННЯ КАТЕГОРІЇ «ЗНАК» У КОНТЕКСТІ РАНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОГО ДИСКУРСУ

Мета роботи. Дослідження пов'язане з пошуком семіотичного розуміння категорії «знак» у контексті ранньосередньовічного дискурсу. Попри ґрунтовний шар наукових досліджень творчості видатного християнського філософа св. Аврелія Августина Блаженного, знакова доктрина мислителя, розосереджена у різних трактатах, залишається маловивченою. **Методологія** дослідження полягає у застосуванні аналітичного методу, завдяки чому було виявлено основні концептуальні положення знакової теорії. Зазначений метод дав змогу проаналізувати та узагальнити глибокі умовиводи теолога, що сприяли формуванню структурованого знання про знаки, яке й до сьогодні не втратило своєї актуальності. **Наукова новизна** полягає у виокремленні семіотичного розуміння категорії «знак» у контексті знакової доктрини блж. Августина. Аналіз та порівняння різних думок мислителя дав можливість з'ясувати, що знак мислився не тільки як інструмент інтерпретації Святого Письма, а й набув значення універсальної сутності, за допомогою якого відбувалося пізнання світу. **Висновки.** Осмислення основних положень знакової теорії блж. Августина дає підстави стверджувати, що саме у трактатах мислителя було вперше в історії західноєвропейської ранньосередньовічної думки заявлено суто семіотичне розуміння категорії «знак», що залишалося практично єдиним майже до кінця XVII ст. Розмежування речей на природні та дані дало змогу мислителю здійснити розподіл Буття на культурне і природне, вказати на те, що будь-яка річ функціонує як знак, якщо у процесі її сприйняття відбувається усвідомлення чогось ще, крім неї самої.

Ключові слова: семіотика, знак, символ, значення, семіозис.

Пятницкая-Позднякова Ирина Станиславовна, кандидат искусствоведения, доцент, докторант Национальной музыкальной академии Украины им. П. И. Чайковского

Семіотичне розуміння категорії «знак» в контексті раннесередньовічного дискурсу.

Цель работы. Исследование связано с поиском семіотического понимания категории «знак» в контексте раннесредневекового дискурса. Несмотря на фундаментальный пласт научных исследований творчества

видаючогося християнського філософа св. Аврелія Августина Блаженного, знакова доктрина мислителя, розсередоченна в різних трактатах, остається малоизученною. **Методологія** дослідження заключається в примененні аналітичного методу, благодаря чому було виявлено основні концептуальні положення знакової теорії. Указаний метод дозволив проаналізувати і обобщити глибокі умозаключення теолога, способствовавшие формуванню структурованого знання о знаках, которое до сих пор не утратило своей актуальности. **Научная новизна** заключається в выделении семиотического понимания категории «знак» в контексте знаковой доктрины блж. Августина. Анализ и сравнение разных положений мислителя позволило выяснить, что знак мыслился не только как инструмент интерпретации Священного Писания, но и приобрел значение универсальной сущности, с помощью которой происходило познание мира. **Выводы.** Осмысление основных положений знаковой теории блж. Августина позволяет говорить о том, что именно в трактатах мислителя впервые в истории западно-европейской раннесредневековой мысли заявлено семиотическое понимание категории «знак», что оставалось практически единственным почти до конца XVII в. Разграничение вещей на природные и данные позволило мислителю осуществить распределение Бытия на культурное и природное, указать на то, что любая вещь функционирует как знак, если в процессе ее восприятия происходит осознание чего-то еще, кроме нее самой.

Ключевые слова: семиотика, знак, символ, значение, семиозис.

P'yatniskaya-Pozdnyakova Irina, PhD in Arts, Associate Professor, postdoctoral student of the National Music Academy of Ukraine named after P.I. Tchaikovsky

Semiotic understanding of the "sign" category in the context of early medieval discourse

The purpose of the work. This study is related to semiotic understanding of the category "sign" in the context of early medieval discourse. Despite the fundamental body of academic research of the work of a prominent Christian philosopher St. Aurelius Augustine the blessed, the iconic doctrine of the thinker, dispersed in various treatises, remains poorly understood. The **methodology** of research involves the application of an analytical method, which resulted in the identified basic concepts of symbolic theory. This method allowed us to analyze and summarize the profound reasoning of the theologian, which contributed to the formation of a structured knowledge of signs, which still has not lost its relevance. **Scientific novelty** lies in the selection of a semiotic understanding of the category "sign" in the context of landmark doctrine Augustine the blessed. Analysis and comparison of the different provisions of the thinker showed that the sign was conceived not only as a tool of interpretation of the Holy Scriptures, but also acquired the meaning of a universal essence, which was the knowledge of the world. **Conclusions.** Understanding of the main provisions of the landmark theory of Augustine the blessed suggests that it is in the treatises of the thinker for the first time in the history of Western medieval thought stated semiotic understanding of the category of "sign" that was practically the only almost to the end of the XVII century. The distinction between things natural and the data allowed the thinker to carry out the distribution of Existence on cultural and natural, to indicate that anything functioning as a sign, if in the process of perception the awareness of something else, but herself.

Keywords: semiotics, sign, symbol, meaning, semiosis.

Актуальність теми дослідження. Проблематика вивчення ґенези знакових теорій дає змогу не тільки визначити вектор розвитку семіотики як науки, а й осягнути механізм функціонування семіозису як процесу знакоутворення в конкретному історико-культурному періоді. Ранньосередньовічна традиція виявилася однією з маловивчених періодів розвитку семіотичних теорій, де категорія «знак» уперше набула свого семіотичного навантаження. Зважаючи на це, нами було проаналізовано праці видатного мислителя св. Аврелія Августина Блаженного, у різних трактатах якого вперше заявлено семіотичний підхід у розумінні знака. Таке твердження дає нам можливість визначити коло проблем, методи їх дослідження, духовний досвід та глибокі умовиводи теолога, що сприяли формуванню структурованого знання про знаки, яке й досі не втратило актуальності та в сукупності склало потужний фундамент для подальших наукових рефлексій.

Мета дослідження. Трактати блж. Августина достатньо ґрунтовно вивчені з різних аспектів, про що свідчать фундаментальні праці зі середньовічної філософії В. В. Бичкова, А. Ф. Лосева, О. А. Столярова, Г. Г. Майорова, В. І. Герье, В. М. Лоського, І. Ф. Мейсндорфа, С. С. Неретіної, Д. К. Бурлаки, С. Гарісона та багатьох інших. Попри значну кількість найрізноманітніших досліджень творчості блж. Августина, знакова доктрина, положення якої розосереджені у різних трактатах мислителя, залишилась маловивченою, що і визначило мету даної статті.

Наукова новизна дослідження полягає в аналізі трактатів блж. Августина з позицій семіотичного розуміння категорії «знак», що дозволило зробити висновок про новий підхід в інтерпретації знака, започаткований теологом.

Виклад основного матеріалу. У контексті ранньосередньовічної практики «знак» мислився як універсальний інструмент пізнання та усвідомлення Буття, як річ, що чуттєво сприймається, незалежно від того, чим вона є у її фізичному розумінні (тілом, зоровим образом, набором звуків тощо). Знак (символ) використовувався з метою осмислення й тлумачення Святого Письма, що вимагало вміння інтерпретувати події, які мали знаковий характер. Знак мислився як чуттєва річ, що інструментально (або формально) дозволяє пізнати іншу річ та поділялися на «інструментальні» (такі, що мають чуттєву природу, завдяки якій пізнаються) та «формальні» (такі, що не мають чуттєвої природи, але завдяки яким отримуються знання про речі, що пізнаються). При цьому сутність речі та сутність знака цієї речі не тотожні одне одному, оскільки річ мислилася як така, що або співвідноситься з іншою річчю (виступає

як означуване – І.П.), або співвідноситься із пізнавальною здатністю суб'єкта та залежить від його позиції. Фізична сутність речі мислилася знаком, що має матеріальну якість природної субстанції, а семіотична сутність – знаком, що має формальний зміст у процесі його пізнання.

Ранньосередньовічною думкою, крім «природних» та «встановлених», виокремлювалися знаки вказівні (вказують на те, що існує зараз і тепер), інструментальні (вказують на інші знаки буття), формальні (вказують на об'єкти, але самі не потребують чуттєвого пізнання), супровідні (або знаки «за звичкою»), знаки-символи тощо. Розмежування на знаки «практичні» та «споглядальні» було озвучено у праці Томи Аквінського «Сума теології» [17, 579]. Загалом поняття знака виходило із розуміння репрезентації як здатності уявити ті об'єкти, що безпосередньо представляють самих себе, у той час як процес означення вважався здатністю позначати будь-що, але крім власне самого об'єкту, заміщуючи його тим, що від нього відмінне. На цій основі відбулося розмежування понять репрезентація (заміщення, уподібнення) та презентація (представлення).

Новий підхід у розумінні та інтерпретації знака було заявлено у працях одного з видатних мислителів ранньосередньовічної думки св. Аврелія Августина Блаженного. У своєму визначенні знака блж. Августин наполягав на предметному його розумінні. Тобто знак – це будь-яка річ, що має самостійне існування незалежно від того, чи включена вона у знакову ситуацію. Знаки використовують виключно для «позначення» чогось, але їх значення поза знаковою ситуацією незначне. На думку мислителя, знаки вказують на те, чим вони не є самі, хоча можуть позначати і самих себе, на зразок слів: «слово», «знак». Тобто знаки можуть мати різні за характером значення, наприклад слово «знак» має більший діапазон значень, ніж «слово», а «ім'я» та «слово» хоча й не тотожні за значенням, але вагомі за змістом.

Основну увагу блж. Августин приділяв вербальним знакам, на яких зафіксовано сакральні тексти, але разом із тим, не виключав і суто смислових рівнів, що виконують у біблійному тексті знакові функції. Зокрема, в одному зі своїх ранніх творів «De magistro» (Про вчителя) (389 р.) [10] блж. Августином було дано дефініцію «знака». У трактаті мислитель наголошував на тому, що знаки мають різну природу, але одне й те саме може бути позначено знаками різного роду. Тобто знаки можуть вказувати або на інші знаки, або на те, що не є знаком. Предмети, що можуть позначатися знаками, хоча самі не є знаками, мислитель називав «significabilia» (означуваним), у той час як «signa universaliter» – це знаки які можуть позначати будь-що (ними можуть бути і слова). Отже, будь-яке слово – це знак, але не будь-який знак – це слово. Мовний знак може бути сприйнятий і як знак (слово), і як предмет, що позначає (на зразок слова «людина»). На думку мислителя, означуване є важливішим за сам знак, але в знаковій ситуації важливу роль відіграють не самі знаки, а предмети, що позначаються. Слова умовні та належать тому чи іншому часу, а сутність того, що вони позначають, залишається практично незмінною.

У трактаті «De magistro» блж. Августин наводить приклади різних видів діяльності, яким не можна навчитися без допомоги вербальних знаків, але робить досить несподіваний висновок, наголосуючи на тому, що за допомогою слів не можна нічому навчитися, адже знання від Бога, а слова тільки спонукають душу до внутрішнього пошуку істини. Ґрунтовне роз'яснення цього тезису вміщено у трудах з Патрології одного з видатних дослідників творчості мислителя І. В. Попова: «Той, у кого ми запитуємо і хто нас навчає, є існуючий в середині людини Христос, тобто незмінна сила Божа і вічна Премудрість» [16, 462].

Основний зміст вчення про знаки зосереджено у другій книзі трактату блж. Августина «De doctrina Christiana» («Про християнську науку», завершений у 426 р.), де у першій главі дається визначення знака: «...знак є те, що себе являє почуттю, крім форми (species), змушуючи приходити на думку щось інше» («Signum est quod et se ipsum sensui et praeter se aliquid animo ostendit») [20]. Саме у цій дефініції знака у сконцентрованому вигляді зосереджено базові положення семіотичної доктрини блж. Августина. Тобто знак – це не ментальне утворення або понятійний зміст, а річ як у широкому, так і вузькому розумінні; це «сущє», що існує поза та незалежно від процесу мислення і водночас це річ, що використовується для його позначення. Отже, знак фігурує і як фізична сутність, і як передумова пізнання того, що є відмінним від нього самого. У доктрині блж. Августина зовнішні (мовні) знаки дозволяють пізнати «слово ментальне», тобто образ речі, але не саму річ.

Мислитель поділяв знаки на «signa naturalia» (природні) й «signa data» (дані, умовні): «Природні – це ті які без наміру і будь-якого бажання [що-небудь] означати дозволяють пізнати крім себе і щось інше» [4]. У той час, як даними (в сучасному розумінні конвенціональними – І.П.) блж. Августин називає знаки якими «...за взаємною згодою і наскільки можливо, визначають себе для демонстрації хвилювання своєї душі, або почуттів, або будь-яких понять» [4]. Якщо природні знаки виникають без будь-якого наміру, то знаки дані виникають тільки за умов процесу означення.

Природні знаки, на думку мислителя, «...прикладаються до означуваних речей, для вираження яких вони встановлені, наприклад, ми говоримо «віл», коли маємо на увазі «тварину», яку всі люди разом із нами називають цим латинським іменем», у той час як знаки «дані» позначають «... ті самі речі, які ми позначаємо власними словами, вживаються і для позначення чогось іншого» [4]. При цьому, знак та річ можуть бути фізично однією сутністю, але в залежності від вживання набувати різного значення. Різниця між знаком та річчю є функціональною, тому різниця у процесі їх пізнання визначається не фізичною природою того, що пізнається, а точкою зору того, хто пізнає; не природою самої речі, а тим, що є відмінним від неї самої. В такому контексті процес означення є складним, оскільки спочатку фізична природа знака повинна бути усвідомлена, а вже потім інтелект пізнає його смислове значення. Тобто

знак та означуване у знаках «*signa natura*» знаходяться у причинно-наслідкових відносинах, а знак набуває значення завдяки розумовим діям.

Умовні знаки мислитель поділяв на дві групи: «*signa propria*» (або буквальні), що пізнаються у процесі вивчення мови та слугують для позначення явищ та предметів, задля яких були винайдені та «*signa translate*» (або переносні), що пізнаються у процесі вивчення наук та мистецтва для позначення «означуваного».

Теолог прагнув з'ясувати чому відбувається процес означення: «І у нас є тільки одна причина для позначення <...> знака – виїняти і перенести в душу іншого те <...> що створює знак» [4]. У главі XI трактату «*De doctrine Christiana*» блж. Августин наголошував на тому, що знання мов дасть можливість зрозуміти значення знаків, а в XVI главі вчений додає, що необхідно і знання речей: «Якщо ж у переведених знаках читача змусить сумніватися щось невідоме, то це треба дослідити за допомогою знання або мов, або речей» [4]. Отже, мислитель прагнув зрозуміти чи можливе набуття знання та як за допомогою знака воно передається. Саме слова, на думку мислителя, за допомогою яких передаються думки та почуття, можуть замінити знаки, але не навпаки: «...безліч знаків переважно полягає у словах, якими люди виражають свої думки. Адже усі роди знаків, які я коротко згадав, я міг виразити словами, але слів цими знаками [виразити] ні в якому разі» [4]. При цьому, під «словами» св. Августин розумів слова артикульовані, тобто такі, що звучать (вторинна система знаків – І. П.). До речі, суголосним є висловлювання Аристотеля, який також розрізняв зовнішній звук та внутрішнє уявлення про нього: «Те, що у звукосполученнях, – це знаки уявлень в душі, а письмена – знаки того, що у звукосполученнях» [5, 93]. Тобто одні й ті самі уявлення про предмети у різних народів позначаються на письмі та виголошуються різними мовами. Саме думка Аристотеля про внутрішні уявлення (*passions animae*), переведена та прокоментована Боецієм, разом з ідеями блж. Августина, викладеними у трактаті «Про Трійцю», набудуть значення визначальних для подальшого розвитку вчення про внутрішнє слово.

Слово сприймалося як символ, адже у ньому зосереджена істина, тому воно не тільки духовне, а й мислиме. За допомогою слова можливе осягнення сакральних текстів та явищ Буття. Таке розуміння слова у подальшому сформувало середньовічний тип мислення. Слово як одиниця мови в контексті Святого Письма набуло метафоричних абрисів, оскільки написане (видиме) не завжди означало виражене. Блж. Августин спробував подолати протиріччя між словом та його розумінням і надати різним тлумаченням канонічні інтерпретації. На думку мислителя, причиною нерозуміння слова Святого Письма є нездатність відчувати внутрішню мовну форму, яка притаманна «імені», що використовує звукову та зовнішню форму для означення речей і вираження предметного значення (змісту). Тобто внутрішня форма предмета – це його смисл у реальності мовного буття. Задля цього блж. Августин виокремлює слова «вимовлені» (або слова-знаки) та «ментальні» (або слова у їх справжньому, глибокому розумінні): «...слово, що звучить ззовні, є знак слова, видимого зсередини; <...> Адже те, що виголошується плотськими устами, є голос слова, і саме називається словом на основі того, для зовнішнього виявлення якого воно використовується» [1, 363]. Саме ментальні слова, на думку блж. Августина, лежать в основі мислення, що «...передє усім знакам, якими означається, і яке народжується з усвідомлення, що перебуває у душі, коли те саме знання вимовляється внутрішнім чином так, як воно є» [1, 364]. Думка в уяві поєднується зі звуковим образом «зовнішнього слова» та отримавши звукову матерію стає артикульованою, щоби бути виголошеною.

Мислитель вважав, що назви речей та явищ виникали довільно (принцип конвенціональності – І. П.): «...пізнаній речі, у якої немає ніякого загальноживаного імені, можна дати будь-яке ім'я» [3, 83]. Тобто мова має суто інструментальний характер, де головним критерієм якості мовлення є її ясність, а слів – їх істинність: «Яка користь від золотого ключа, якщо ним не можна відімкнути того, що ми хочемо відімкнути?» [11, 189]. На думку мислителя, мова є засобом «...для означення всього, що відчуває душа і що вона бажає виявити іншим» [11, 85]. Прагнення осягнути Буття в його функціональному аспекті вимагало інструментального підходу до слова і мови загалом, де важливу роль відігравав суб'єкт комунікації, який прагнув «являти волю свою» [10, 265]. Суто практичні потреби використання слів у церковній практиці і спрямувало дослідницьку думку блж. Августина на виявлення «знакової» сутності мови, де «знак» був інструментом для розуміння «знакових» подій в будь-якій сфері Буття.

У подальшому, в трактаті «*De Trinitate*» [21], блж. Августин розвине думку про «слово внутрішнє» та «слово зовнішнє». Слово внутрішнє – «*verbum mentis*» – це думка про предмет, що знаходить для себе вираження в тому чи іншому звуку та не належить до певної мови: «Так народжується внутрішнє слово, що не належить жодній мові, <...> яке виникає в уяві, розуміння, яке вже було у пам'яті, але було приховано» [16, 460]. Отже, внутрішнє слово – це той образ речі, що не відповідає дійсності, але створений за допомогою уяви та знаходиться у полі духовного зору: «Все пізнане, доки воно може бути вилучено з пам'яті та визначено, називається словом, відображенням в душі» [16, 461]. Мислитель доходить висновку, що «*verbum mentis*», або «слово розуму», є певною особливою думкою, що існує до його моменту оформлення у слові, на відміну від «*verbum vocis*», або «слова зовнішнього», виголошеного. Саме «внутрішнє слово» блж. Августин називає знаком, а звук – знаком «внутрішнього слова». Ґрунтовне пояснення цього тезису мислителя надано у трудах з Патрології В. І. Попова, де наголошується на тому, що «внутрішнім словом» мислитель називає думку в її актуальному стані, виголошеною у слові «зовнішньому»: «...внутрішнім словом називається думка, яку споглядаємо у даний момент в її

незмінній Премудрості. Так, у вічній Істині розум бачить форму, відповідно до якої ми існуємо і правильно діємо» [16, 461]. Образ звуку, що зберігається в пам'яті та відтворюється за допомогою уяви, блж. Августин називав «зовнішнім словом», тому «образ виголошеного слова так само, як і воно саме, являє собою частину певної мови» [16, 459].

«Внутрішнє слово», на думку мислителя, є невидимим, але звук, що його позначає, відчувається слухом: «Як внутрішнє слово втілюється у звуці, так Слово Боже сприйняло плоть, завдяки якій було видиме та відчутне. Як природа Божественного Слова, ставши людиною, не перетворилася у плоть, так внутрішнє слово, виголошене, не перетворюється у звук. З такого відношення між поняттям та звуком в імені саме собою з'ясовується, що словом в істинному значенні можна назвати тільки слово внутрішнє, звук має цю назву лише тому, що його сприйняв, і тому було б точніше назвати його голосом слова» [16, 462]. Але не будь-яке внутрішнє уявлення, на думку мислителя, є «внутрішнім словом», а таке, що осмислюється та виголошується.

Розвиваючи вчення стоїків про слово, мислитель наголошував, що виголошений звук є «чимось тілесним», у той час як образ звуку – «безтілесний» та залишається у нашій уяві після того, як виголошений. Одні й ті ж самі звуки викликають різні враження, але їх використовують не тому, що вони починають певні речі, а тому, що є певна домовленість «відносно їх значення» [16, 458]. Отже, знак мислився як семіотична сутність: «Але якщо саме слово складається зі звука і знака, в якому звук призначений для слуху, а знак – для розуму, то чи ти не розумієш, що в імені, як у певній одухотвореній істоті, звук є тілом, а знак ніби душею звука?» [16, 462]. У цьому тезисі задовго до праць Ч. Пірса–Ф. де Соссюра висловлено розуміння тріадичної природи знака, що у подальшому буде розвинуто у працях семіотичного спрямування. Тут можемо провести паралель із тривимірною структурою часу, що формує внутрішню духовність особистості, виголошену в трактаті блж. Августина «Сповідь» [6]. Мислитель вважав, що душа особистості творить (конститує) час та існує у тривимірному просторі, де пам'ять утримує минуле, увага відтворює сучасне, а спрямування у майбутнє живить сподівання. Ідея творення часу в подальшому буде розвинута у філософії екзистенціалізму та феноменології ХХ ст.

Завдяки виокремленню різних видів слів блж. Августин прагне досягнути роль знака у механізмі передачі думки. Як роз'яснює В. І. Попов, цей механізм складається з чотирьох етапів: «Його вихідною точкою служить внутрішнє слово мовця. З прихованого стану воно переходить у звук та досягає у ньому слухових органів співбесідника. У його розумі звук перетворюється у слухові відчуття, тобто переходить у стан психічного образу, а цей останній збуджує внутрішнє слово. Таким чином, внутрішнє слово займає початковий та кінцевий пункт в цій лінії повідомлення двох душ, а зовнішнє слово – звук і його психічний образ – є двома проміжними ланками» [16, 463]. Отже, у механізмі передачі думки, як стверджує мислитель, визначальною роль відіграє психологічна функція знака, що набуває естетичного значення та мислиться як художній знак.

На думку блж. Августина, знак можна пояснити за допомогою самого знака, у той час як предмети виражають себе в дії та можуть бути усвідомлені завдяки знакам, хоча самі не є знаками. Слово, на думку мислителя, завжди буде виражати щось загальне, у той час як ім'я – конкретне. Якщо слову притаманна багатозначність та різне тлумачення смислу, то знак має ширше значення, ніж слово, оскільки знак може бути представлений у вигляді зорового образу, дії, речі тощо. Тобто, знаки будуть не зрозумілими, якщо вони не усвідомлені. Мислитель доходить висновку, що складність у розумінні Святого Письма полягає не у символізмі слів, а у їх розумінні: «...язик виголошує потаємні та таємничі значення, якими, якщо вони незрозумілі для розуму, ніхто не наставляється, чує те, чого не розуміє» [8, 634-635]. Отже, слово повинно направляти до пошуку істини, а знаки розкривати своє значення: «розуміти розум повинен тією мірою, в якій він може наблизитися та долучитися до незмінної істини» [2, 52]. Розуміння та зримість предмета, з точки зору блж. Августина, суть нероздільні: «Само ж бачення є те розуміння, яке з'являється в душі, що складається з осягнення і того, що усвідомлено» [8, 380]. Пізнання ж істини, що є пошуком значень, можливе за допомогою знаків: «не пізнання, як нам здається, існує для знака, а навпаки, знак – для пізнання» [10, 295].

Знакова доктрина блж. Августина поєднала у собі різні типи знаків за їх функціональною ознакою, що було на той час інноваційним явищем. Безумовно, деякі питання так і залишилися не вирішеними, але сама проблематика вже була заявлена. Погляди мислителя були своєрідним узагальненням принципів та ідей, що відображали закономірності мислення того часу та виражені за допомогою категорій «знак», «символ», «істина», «значення», «смысл». Серед цих категорій «знак» був головним у його вченні, завдяки якому можна осмислити не тільки слово Святого Письма, а й будь-яке явище Буття. Теолог розрізняв такі категорії як «смысл» та «значення», але наголошував на тому, що пізнання істини не можливе без звернення до мови. Тенденція розуміти мову в широкому семіотичному контексті відповідала завданням комунікативної реальності того часу, що розвивало межі різних знакових систем. Саме з цих позицій мислилася і діалектика як наука про правильне тлумачення (розуміння) за допомогою слів, які є сутью знаків предметів, природних та культурних явищ.

На думку блж. Августина, неможливо досягнути значення слова поза його формою, оскільки це призведе до неусвідомленого знання. Єдиним способом зрозуміти смисл слова вважалося усвідомлення його зовнішньої форми, або «звукового символу». Якщо смисл слова не зрозумілий та значення його неусвідомлене, то тільки мова (оригіналу) дозволить позбутися багатозначності. Задля цього, з

точки зору блж. Августина, людський розум і створив письмо, що було-б не можливим, якби «безліч речей являлося в уявленні безкінечним, без певних меж» [7, 169]. В такому контексті тріада вчення блж. Августина – «ім'я – слово – знак» – є своєрідним зерном його знакової доктрини.

У трактаті «De musica libri sex» [19], або «Про музику», у шести книгах (завершений між 389 та 391 pp.), знакові відношення були перенесені на ґрунт естетичного сприйняття мистецтва, механізм функціонування якого побудований за принципом: митець – знак (твір мистецтва) – реципієнт. Трактат, в якому мислитель говорить «про прекрасне у часі та поступово підводить думку читача від краси тілесної до її принципу, від змінного до незмінного» [15, 345], являє собою цілісну естетичну концепцію, шість книг якого умовно можна об'єднати у три розділи. У першому (перша книга трактату) викладено основи музики, її раціональної та чуттєвої природи; у другому (друга – п'ята книги трактату) проаналізовано метро-ритмічні основи (систематика стоп та способи їх поєднання, різниця між метром та ритмом тощо); у третьому (шоста книга трактату) порушуються питання чуттєвого сприйняття «незмінних» чисел, визначено місце та роль мистецтва на шляху до пізнання Буття, викладено оригінальну концепцію процесу естетичного сприйняття у вигляді відношень між числами.

Не без впливу християнських вчень саме у шостій книзі блж. Августин зробив спробу розкрити механізм естетичного сприйняття, що базувався на глибокій філософсько-релігійній основі. Система ритмічних категорій блж. Августина, (викладена у II-V книгах трактату) суттєво відрізнялася від концепції грецької граматики (представленої працями Аристоксена, Аристида та ін.), а співвідносилася з латинською граматику (представленою ідеями Варрона). Продовжуючи розвивати ідеї латинських граматиків, блж. Августин дав їм числове обґрунтування та пояснив можливі відносини у ритмі, орієнтуючись саме на музику як «рух від тілесного до безтілесного». Спираючись на абстрактну теорію чисел, блж. Августин наголошує, що музика поєднує у собі розум та почуття, тому вона є наукою (*disciplinae liberales*) та водночас мистецтвом (*artes liberales*). Оскільки під «мусичеським» розуміли особливий вид мистецтва, головні якості якого характеризували не тільки власне музику, але поезію, танець, театральне дійство й навіть риторику, тому ритмічні закони розповсюджувалися й на інші види мистецтва. В трактаті мислитель прагнув теоретично обґрунтувати ритм у музиці, що мислився як відображення вищої істини в мистецтві. Саме ритму найбільшою мірою притаманні упорядкований рух та закономірності, що можуть бути виражені за допомогою чисел. Якщо у першій книзі трактату висвітлено математичні основи ритму, то у наступних чотирьох розкрито їх реалізацію у художніх ритмах. З точки зору блж. Августина число, або ритм (*numerus*) є передумовою виникнення порядку та існування універсуму. Тобто числова організація притаманна усім явищам та є «основним підтвердженням розумної організації світу» [12], в якому функціонує закон «співзвучності» та «узгодженості» протилежностей, тобто закон гармонії, що лежить в основі духовного розвитку людини. Саме музика, на думку блж. Августина, є найбільш вірцевим типом духовної практики, де ритм це «певна розміреність чисел», порушення якого відразу вловимо внутрішнім відчуттям. У музичному ритмі мислитель прагнув побачити основу числової закономірності та обумовленості будь-яких структур світу.

У шостій книзі трактату «De musica» блж. Августин дав визначення поняттю «музика», що «...є наукою добре модулювати». У 4 главі блж. Августин пояснює, чому музика є наукою (*scientia*) та водночас мистецтвом (*ars*), хоча й розмежовує ці два поняття. На думку блж. Августина, в мистецтві домінує «наслідування» (*imitation*), на відміну від науки, яка є «сферою духа», розуму: «Вся наука полягає у розумінні (*intelligentia*) «...» і музика там само» [14], але «наслідування», на його думку, не «копіювання», тому й мистецтво копіює не механічно, а тільки у поєднанні із розумом.

Особливу увагу приділено терміну «модулювати», який тлумачиться в традиціях античної естетики: «...я бачу, що «модулювати» походить від *modus* (міра), адже у всьому добре зробленому повинно дотримуватися міри» [14]. І хоча термін «модулювати» теолог відносить до музики, але припускає його функціонування в інших видах мистецтва: «...модуляція може належати лише до музики, хоча міра (*modus*), від якого слово «модуляція» утворено, може існувати і в інших речах: подібно до того як мовлення (*diction*) у власному розумінні пов'язується з ораторами, хоча мовленням користується той, хто що-небудь говорить» [14]. Тобто поняття «модуляція» є своєрідною характеристикою якості, «певним досвідом (*peritia*) у процесі руху» [14], у будь-якій сфері: «...не лише у музиці, а й у всьому треба зберігати міру (*modus*), хоча про модуляцію і говориться тільки щодо музики» [14]. Мислитель фактично дав визначення музики як виду мистецтва (*ars musica*), що є «наукою про модуляцію» (*scientia modulandi*), де «модуляція» – принцип правильної організації руху. Числа, на думку мислителя, лежать в основі будь-якого руху, а види цих рухів різняться числовими відношеннями (*rationabiles / srrationabilesm, connumeratos / dinumeratos*) та їх підвидами (*complicati / sesquati*), які, крім впорядкованості, мають ціннісну ієрархію. Отже, музика спирається на закони рівності та пропорційності, що реалізуються завдяки числовим закономірностям.

У другій главі шостої книги трактату «De musica» блж. Августин опосередковано розкриває знакову природу музичного звуку, що заявлено вже у самій назві глави: «Про числа звуків, скільки видів їх існує, і чи може існувати один вид без іншого. Перший вид чисел знаходиться у самому звуці, другий – у відчутті того, хто чує» [14]. Мислитель прагнув осягнути саму природу звуку з його звучанням «реальним» та «можливим». У третій главі шостої книги трактату мислитель аналізує числа які виголошуються (третій вид чисел), й числа які знаходяться у пам'яті (четвертий вид чисел) та робить висновок, що вони

існують у взаємозалежності. Числа пов'язані зі словами, які є основою комунікації, мають ключові стадії. На початковій стадії відбувається «пробудження» розуму, де «перебуває істинне знання речей», що завершується породженням «внутрішнього слова», тобто певної думки, яка в конкретний момент з'являється у свідомості.

Висновки. Саме у трактатах блж. Августина вперше в історії західноєвропейської ранньосередньовічної думки було заявлено вчення про знаки, що залишалось практично єдиним майже до кінця XVII ст. Розмежування речей на природні та дані дозволило мислителю здійснити розподіл Буття на культурне і природне й вказати на те, що будь-яка річ функціонує як знак, якщо у процесі її сприйняття відбувається усвідомлення чогось ще, крім неї самої.

Наступний етап розвитку знакової теорії продовжили праці Северина Боеція, який поряд із проблемою тлумачення Святого Письма розробляв лінгвістичний ракурс дослідження слова як знаку. Наступний крок у розвитку семіотики був заявлений у праці Роджера Бекона «Про знаки», який дослідник мислив знак як сутність, що означає не мисленнєве поняття, а реально існуючий об'єкт, завдяки чому відбувся перехід від інтенціонального розуміння природи знака до екстенціональної семантики. Тобто зміст знаку залишається незмінним незалежно від того, написаний він чи вимовлений. У розумінні, суголосному сучасному, термін «знак» був використаний у праці Дж. Локка «Опыт о человеческом разумении», де вчений одним з розділів науки вважає вчення про знаки: «...наступний розділ можна назвати σημιωτική, або «вчення про знаки». І оскільки найбільш звичайні знаки – це слова, то семіотику достатньо вдало називають також λογική – «логіка». Завдання логіки – розглянути природу знаків, якими розум користується задля усвідомлення речей або для передачі свого знання іншим» [13, 200].

У XX ст. трактати блж. Августина були осмислені з філософсько-естетичних позицій, що визначило значимість августинівської «філософії музики». І хоча сьогодні досить складно виокремити ледь вловимі зв'язки між ізоморфним світом минулих епох та динамічним світом новітньої культури, але саме завдяки глибокому духовному досвіду минулого було закладено основи семіотичного розуміння знаку, за допомогою якого сучасна наукова думка прагне досягнути культурний континуум.

Література

1. Августин Аврелий. О Троице: в пятнадцати книгах против ариан / Аврелий Августин; перевод, вступительная статья и примечания А. А. Тащиана. – Краснодар : Глагол, 2004. – 416 с. – (Серия «Патристика. Тексты и исследования»).
2. Августин Аврелий. О свободе воли / Аврелий Августин // Антология средневековой мысли: Теология и философия европейского Средневековья : в 2 т. / под ред. С. Неретиной. – СПб. : РХГИ; Амфора, 2008. – С. 25–65.
3. Августин Блаженный. Трактаты о различных вопросах: богословие, экзегетика, этика / Блаженный Августин. – М. : Имперіум Пресс, 2005. – 352 с.
4. Антология средневековой мысли. – СПб. : Изд-во Русского христианского гуманитарного института, 2001 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://krotov.info/library/01_a/avg/ustin_004.htm.
5. Аристотель. Об истолковании // Аристотель. Сочинения в 4 томах / Аристотель. – Т. 2. – М. : Мысль, 1978. – С. 91–117.
6. Блаженный Августин. Исповедь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.ru/HRISTIAN/AWRELIJ/ispowed.txt>.
7. Блаженный Августин. О порядке. Творения. Т. 1 : Об истинной религии / Августин Блаженный. – 2-е изд. – СПб. : Изд-во «АЛТЕИЯ» ; К. : УЦИММ-Пресс, 1998. – С. 114–182.
8. Блаженный Августин. О книге Бытия. Творения. Т. 2 : Теологические трактаты / Августин Блаженный. – СПб. : Изд-во «АЛТЕИЯ» ; К. : УЦИММ-Пресс, 1998. – С. 316–673.
9. Блаженный Августин. О бессмертии души. Творения. Т. 1 : Об истинной религии / Августин Блаженный. – СПб. : Изд-во «АЛТЕИЯ» ; К. : УЦИММ-Пресс, 1998. – С. 373–468.
10. Блаженный Августин. Об учителе. Творения. Т. 1 : Об истинной религии / Августин Блаженный. – 2-е изд. – СПб. : Изд-во «АЛТЕИЯ» ; К. : УЦИММ-Пресс, 1988. – С. 264–312.
11. Блаженный Августин. Христианская наука / Августин Блаженный. – СПб. : Библиополис, 2006. – С. 21–228.
12. Бычков В. В. Эстетика отцов церкви / В. В. Бычков. – М. : Изд-во Ладомир, 1995 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://predanie.ru/lib/book/78013/#toc26>.
13. Локк Д. Опыт о человеческом разумении. Кн. IV, гл 21 // Локк Д. Сочинения : в 3 т. / Д. Локк. – Т. 2. – М. : Мысль, 1985. – 621 с.
14. Музыкальная эстетика Средневековья и Возрождения / сост. текстов и вступ. ст. В. П. Шестакова. – М. : Музыка, 1966 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.docme.ru/doc/1002208/muzykal_naya-estetika-srednevekov_ya-i-vozhrozhdeniya.
15. Попов И. В. Личность блаженного Августина / И. В. Попов // Богословский вестник. – 1915. – № 2 (41). – С. 423–364 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bogoslov.ru/bv/text/176640/index.html>
16. Попов И. В. Труды по патрологии. Т. 2 : Личность и учение блаженного Августина / И. В. Попов. – Сергиев Посад, 2005. – 774 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ex.ua/77391880>
17. Фома Аквинский. Сумма теологии / Фома Аквинский ; пер. с лат. А. В. Аполлонов. – М. : Издатель Савин С. А., 2006. – 820 с.
18. St. Aurelii Augustini. De dialectica [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.augustinus.it/latino/dialettica/index2.htm>.
19. St. Aurelii Augustini. De Musica libri sex [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.augustinus.it/latino/musica/index2.htm>.

20. St. Aurelii Augustini. De Doctrina Chtistiana libri quatuor. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.augustinus.it/latino/dottrina_cristiana/index2.htm.

21. St. Aurelii Augustini. De trinitate libri quindecim [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.augustinus.it/latino/trinita/index2.htm>.

References

1. Aurelius Augustine (2004). About the Trinity: in twelve books against the Arians. Krasnodar: Verb [in Russian].
2. Aurelius Augustine. (2008). Of free will, Anthology of Medieval Thought: Theology and philosophy of the European Middle Ages. S. Neretina (Eds.), (Vols. 2) (pp. 25-65). St. Petersburg: RHGI. Amphora [in Russian]
3. St. Augustine (2005). Treatises on various issues: theology, exegesis, ethics. Moscow: Imperium Pres [in Russian]
4. Anthology of medieval thought (2001). St. Petersburg: Publishing house of the Russian Christian Humanitarian Institute. Retrieved from http://krotov.info/library/01_a/avg/ustin_004.htm [in Russian]
5. Aristotle. (1978). On the interpretation. Works in four volumes (Vols. 2), (pp. 91-117) Moscow: Misl. [in Russian]
6. St. Augustine. Confession. Retrieved from <http://lib.ru/HRISTIAN/AWRELIJ/ispowed.txt> [in Russian]
7. St. Augustine. (1998). About order. Creation. (Vols. 1), (pp. 114-182). On the true religion. St. Petersburg: Publishing House "Aletheia", Kyiv:UTSIMM-Press [in Ukrainian]
8. St. Augustine. (1998). About Genesis. Creation. (Vols. 2), (pp. 316 – 673). Theological treatises. St. Petersburg: Publishing House "Aletheia", Kyiv:UTSIMM-Press [in Ukrainian]
9. St. Augustine. (1998). On the immortality of the soul. Creation. (Vols. 1), (pp. 373-468). On the true religion. St. Petersburg: Publishing House "Aletheia", Kyiv:UTSIMM-Press [in Ukrainian]
10. St. Augustine. (1998). About the teacher. Creation. (Vols. 1), (pp. 264 – 312). On the true religion. St. Petersburg: Publishing House "Aletheia", Kyiv:UTSIMM-Press [in Ukrainian]
11. St. Augustine. (2006). Christian science. St. Petersburg: Bibliopolis [in Russian]
12. Bychkov, V.V. (1995). Aesthetics Fathers. – Moscow: Publishing house Ladomir. Retrieved from <http://predanie.ru/lib/book/78013/#toc26> [in Russian]
13. Locke, D. (1985). An Essay Concerning Human Understanding. Compositions (Vols. II), (in IV), (ch. 21). Moscow: Misl. [in Russian]
14. The musical aesthetics of the Middle Ages and the Renaissance. (1966). V.P. Shestakov (Ed.). Moscow: Musica. Retrieved from http://www.docme.ru/doc/1002208/muzykal._naya-e-stetika-srednevekov._ya-i-vozhrozhdeniya [in Russian]
15. Popov, I.V. (1015) Personality St. Augustine. Theological Journal, 2 (41), pp. 423-364. Retrieved from <http://www.bogoslov.ru/bv/text/176640/index.html> [in Russian]
16. Popov, I.V. (2005). Works on Patrology. The person and teaching of St. Augustine. (Vols. II). Sergiev Posad. Retrieved from <http://www.ex.ua/77391880> [in Russian]
17. Aquinas, Thomas. (2006). Summa Theologica. Apollonov A.V. (Eds.). – Moscow: Publisher Savin, S.A. [in Russian]
18. St. Aurelii Augustini. De dialectica. Retrieved from: <http://www.augustinus.it/latino/dialettica/index2.htm> [in Italy]
19. St. Aurelii Augustini. De Musica libri sex. Retrieved from: <http://www.augustinus.it/latino/musica/index2.htm> [in Italy]
20. St. Aurelii Augustini. De Doctrina Chtistiana libri quatuor. Retrieved from: http://www.augustinus.it/latino/dottrina_cristiana/index2.htm [in Italy]
21. St. Aurelii Augustini. De trinitate libri quindecim. Retrieved from: <http://www.augustinus.it/latino/trinita/index2.htm> [in Italy]

Стаття надійшла до редакції 09.10.2016 р.